

REPETICIONS LÈXIQUES I POÈTICA DE LA REPETICIÓ: DE L'ALEXANDRA DE LICÒFRON A LA KASSANDRA DE C. WOLF

JOSEP ANTONI CLÚA
Universitat de Lleida
jclua@filcef.udl.cat
ORCID: 0000-0002-0146-8700

RESUM

Aquest treball intenta analitzar alguns exemples de repetició licofronea a l'estil homèric, evitant la literalitat. Aquests exemples cal emmarcar-los en el conegut principi de la *imitatio cum variatione*, segons va assenyalar magistralment G. Giangrande en el seu treball «*Art allusiva and Alexandrian Poetry*». Tot estudi sobre l'estil de Licòfron ha de començar ressaltant que la fredor preciosista del *poeta doctus* en l'exposició dels fets va ser resultat de l'absència de *πάθος* i del caràcter arcà de la seva poesia obscura i alexandrina i això també es palesa en les repeticions. Centrem la nostra reflexió en el mot *δέμας*, entre d'altres mots repetits, en poca distància de versos, a l'*Alexandra*, perquè no és fàcil comprendre la poesia de Licòfron, tot i que imiti Homer, i intentem donar algunes explicacions sobre aquestes repeticions.

PARAULES CLAU: Licòfron, *Alexandra*, Homer, repetició lèxica, *δέμας*, *Art allusiva*.

LEXICAL REPETITIONS AND POETICS OF REPETITION: FROM LYCOPHRON'S KASSANDRA TO C. WOLF'S KASSANDRA

ABSTRACT

This paper attempts to analyze some examples of repetition in Lykophron, in Homeric style, avoiding literality. These examples should be framed in the well-known principle of the *imitatio cum variatione*, as G. Giangrande clearly described in his "*Art allusiva and Alexandrian Poetry*." Every study on the style of Lykophron must begin by pointing out that the precious coldness of the *poeta doctus* in the exposition of the facts was the result of the absence of *πάθος* and the arcane character of his obscure and Alexandrian poetry and this is also evident in the repetitions. We focus our reflection on the word *δέμας*, among other words repeated, in a short distance of verses, in the *Alexandra*, because it is not easy to understand the Lykophron's poetry, although he imitated Homer, and we try to give some explanations about these repetitions.

KEYWORDS: Lykophron, *Alexandra*, Homer, lexical repetition, *δέμας*, *Art allusiva*.

Al prof. Pau Gilabert,
coneixedor de Licòfron,
Marguerite Yourcenar
i Christa Wolf.

Cassandra o Alexandra, l'heroïna tràgica amb el do de la profecia, però privada de la seva capacitat de persuasió, no ha deixat mai d'encisar. Cassandra era filla de Príam i Hècuba. Apol·lo es va enamorar d'ella i li va concedir el do de la profecia però, en ser rebutjat, es va venjar disposant que mai la creguessin.

Data de recepció: 18/VII/2019
Data d'acceptació: 17/IX/2019

Cassandra va anunciar la caiguda de Troia, però els troians es van burlar d'ella. Un poeta com Licòfron, que abastava el màxim d'erudició amb la seva *Alexandra*, va tenir un gran influx en U. Foscolo, que rememba l'*Alexandra* de Licòfron en els darrers versos del seu poema *Dei Sepolcri*. Alhora, a les seves *Memòries d'Adrià*, M. Yourcenar,¹ que el professor Pau Gilabert, a qui dediquem un merescut homenatge, coneix molt bé, va imaginar l'emperador hel·lenòfil escoltant amb veritable fruïció i passió la lectura de l'*Alexandra*. Na M. Yourcenar no va dubtar a incloure dos paràgrafs de l'*Alexandra* en les seves traduccions del grec aparegudes sota el títol *La couronne et la lyre* (París, 1979, 334-336). Però, alhora, Licòfron fou punt de referència inexcusable en creacions tan modernes com el cultisme, el gongorisme, el simbolisme o, fins i tot, el surrealisme. Un dels vuit grans convidats al postlloch de l'*Almanach Surréaliste du Demi-siècle* fou Licòfron.

Un altre cas remarcable, dins la pervivència del mite grec que ens ocupa, és el de Ch. Wolf, que, en la seva *Kassandra*, va presentar un nou monòleg de Cassandra, a manera de record de la Guerra de Troia, que la profetessa reviu en el seu pensament pocs instants abans de la seva mort. S'ha dit, i amb encert, que aquesta obra és una metàfora de la situació de la dona a la societat patriarcal. Wolf construeix una apassionant analogia entre els fets narrats a la *Iliada* i el tens període de guerra freda del segle XX. La profetessa no desitja ser simplement la portaveu de la divinitat, sinó que desitja el coneixement i l'autoconsciència, i vaticina la ruïna, ço és, la destrucció de la cultura.

El tret més important de l'*Alexandra*² de Licòfron és, sens dubte, l'abundor d'ambigüitats, jocs de paraules i *hápax legómena*³ que l'autor usa amb creativitat artesanal en la seva obra. Així com l'ús de la paraula⁴ enriqueix en gran mesura el discurs simbòlic licofronià, al mateix temps desafia la traducció d'aquesta obra, estructurada en clau oracular. En aquest sentit, poden esmentar les recents traduccions de Paduano s'insereix en l'edició de Fusillo, Hurst i Paduano,⁵ la de G. Lanzara,⁶ la nostra edició,⁷ o les més recents de Hurst i Kolde,⁸ amb un gràcil i subtil ús de la llengua francesa i una part literària de la introducció molt completa, encara que oberta a la crítica, la francesa de Lambin,⁹ amb un important i llarg capítol sobre la «poètica de la paraula» i les «metàfores vives», la francesa de Chauvin i Cusset.¹⁰ Darrerament, acaba de veure la llum el voluminós

¹ Sobre aquesta i d'altres qüestions de tradició clàssica, vegeu Hurst, *Introduzione*, 47 i ss. de la seva edició de 1991.

² Sobre l'existència de dues opinions a l'entorn de l'autoria de l'*Alexandra* de Licòfron, vegeu Hurst i Kolde (2008, xv).

³ Cf. Guilleux 2009 sobre la fàbrica de *hápax* i de *prôton legómena* a Licòfron.

⁴ Cf. Hurst (1995) sobre el «còmic» a l'*Alexandra* de Licòfron.

⁵ Fusillo, Hurst i Paduano (1991).

⁶ Gigante Lanzara (2000).

⁷ Clúa 1996 i *Ídem* (1997: 57-63).

⁸ Hurst i Kolde (2008).

⁹ Lambin 2005 i la ressenya de Clúa (2009: 168-171).

¹⁰ Chauvin i Cusset (2008).

comentari de Hornblower, *Lykophron: Alexandra*,¹¹ que promet superar els comentaris antics de von Holzinger¹² i els moderns de Hurst i de Cusset ja esmentats.

Són coneguts els cèlebres anagrames licofroneus de Ptolemeu i d'Arsínoe (Πτολεμαῖος, ἀπὸ μέλιτος i Ἀρσινόη, ἴον Ἑρως). Però l'editor i comentarista Hurst va anar més enllà, i, superant els temors que va suscitar a la crítica el cercar marques de comicitat a l'*Alexandra*, va analitzar escenes i va remarcar que l'enigma, recurs licofroneu per excel·lència, va ser també profusament utilitzat en l'escena còmica per poetes com Antífanes i Alexis.

Doncs bé, alguns treballs recents no fan sinó demostrar que el pensament estètic i literari de Licòfron ha estat i segueix sent objecte de nombroses exègesis. La poètica de Licòfron és un veritable manierisme tràgic, reduint aquesta a una qüestió fonamental, com és el tema dels «subterfugis poètics de l'obscur Licòfron», tot parafrasejant Estaci.

A l'exposició sinòptica de repeticions, de préstecs lingüístics i d'antítesis/paral·lelismes ens hi hem referit en alguns articles publicats entorn de Licòfron¹³ i també en la nostra edició de l'*Alexandra*.¹⁴ En aquests treballs hom tractava la contraposició interna, en pocs versos de diferència, a l'hora de caracteritzar l'heroi Aquil·les, entre d'altres *ítems*. En efecte, la poètica de Licòfron es caracteritza per violentes antítesis. Amb tot, resta encara per fer l'anàlisi detinguda dels exemples de repetició licofronea a l'estil homèric, evitant la literalitat, de manera que cal emmarcar-les en el conegut principi de la *imitatio cum variatione*, segons va assenyalar magistralment Giangrande en el seu treball

¹¹ Oxford, 2015. El comentari de S. Hornblower és un dels més extensos de l'*Alexandra* de Licòfron, juntament, com deia, amb els de von Holzinger (1895), Fusillo, Hurst, i Paduano (1991), Gigante Lanzara (2000) o Hurst (2008). Dedicava més de sis-cents pàgines per intentar abocar llum sobre un poema de poc més de 1 400 versos. És cert que aquest comentari serà fonamental per a tots els estudis futurs sobre Licòfron i útil per als avesats lectors de la literatura hel·lenística. Tanmateix, tot i ser una ajuda important per a la comprensió del text (temes històrics i arqueològics als quals el poema al·ludeix), Hornblower sembla no aturar-se a considerar del tot, al nostre entendre, la interpretació literària del poema com era d'esperar. En definitiva, es tracta d'un sòlid, extens i suggeridor comentari sobre un autor complex, recolzat en anàlisis històriques detallades i en amplíssimes notes a peu de pàgina que milloren la comprensió d'una obra abstrusa i alexandrina. Un comentari d'imprescindible consulta per a futurs treballs sobre l'autor i l'obra que ens ocupa. Amb tot, val a dir que, on Hornblower fa una aportació completament nova i important és en l'ús d'arqueologia per corroborar, analitzar i elucidar referències a temes locals del món del culte i el ritual, i mites de fundació o fundacionals. Hornblower creu que l'*Alexandra* «is not only a powerful and richly plotted literary creation, but a text of the first importance for the understanding of some central aspects of ancient Greek religion and social history». En comptes d'abordar a fons les qualitats literàries o les singularitats poètiques de l'*Alexandra*, i de com es combinen lament i profecia oracular des dels primers versos en què intervé Cassandra, Hornblower l'aborda com una font històrica.

¹² Leipzig (1895).

¹³ Vegeu, per exemple, els nostres treballs sobre aquest tema: Clúa (2000: 357-362), *Idem* (1997: 57-63), *Idem* (2003: 43-56) o *Idem* (2016: 213-224).

¹⁴ Clúa (1996).

«Art allusiva and Alexandrian epic poetry».¹⁵ A aquest treball tot just m'hi he referit i no pas a d'altres de posteriors, perquè sóc de l'opinió que tot estudi sobre l'estil de Licòfron ha de començar ressaltant que la fredor preciosista del *poeta doctus* en l'exposició dels fets va ser resultat de l'absència de πάθος i del caràcter arcà de la seva poesia obscura i alexandrina i això també es palesa en les repeticions.

Centrem la nostra reflexió en el mot δέμας, en un treball que és encara un *work in progress*, perquè em sembla que no és fàcil comprendre la poesia de Licòfron, tot i que imiti Homer. I és que al poeta èpic la major part d'exemples de mots com δέμας, amb independència de la *sedes* mètrica, que, efectivament també sol ser la de final d'hexàmetre, presenten δέμας com a acusatiu de relació dependent d'un adjectiu. En canvi, a Licòfron, aquest mot apareix preferentment com a complement directe dependent, per tant, d'un verb.

El mot δέμας com a complement directe dependent, per tant, d'un verb, el trobem als versos 41, 55, 66, 75, 160, 266, 487 i 689.

v. 41

ὁ τεκνοραΐστης, λυμεῶν ἐμῆς πάτρας,
ὁ δευτέραν τεκοῦσαν ἄτρωτον βαρεῖ
τύψας ἀτράκτω στέρνων, ἔν τ' αὐλῶ μέσῳ
πατρός παλαιστοῦ χερσὶν ὀχμάσας δέμας (v. 41)
Κρόνου παρ' αἰπὺν ὄχθον, ἔνθα γηγενοῦς
ἵππων ταρακτῆς ἐστὶν Ἰσχένου τάφος,

v. 55

Λεύσσω σε, τλήμων, δεύτερον πυρουμένην
ταῖς τ' Αἰακείοις χερσὶ τοῖς τε Ταντάλου
Λέτριναν οἰκουροῦσι λειψάνοις πυρὸς
παιδὸς καταβρωθέντος αἰθάλω δέμας, (v. 55)
τοῖς Τευταρείοις βουκόλου πτερώμασι:

v. 66

αὐτὴ δὲ φαρμακουργός, οὐκ ἰάσιμον
ἔλκος δρακοῦσα τοῦ ξυνευνέτου λυγρὸν
Γιγαντοραῖστοις ἄρδισιν τετρωμένου
πρὸς ἀνθοπλίτου, ξυνὸν ὀγχήσει μόνον,
πύργων ἀπ' ἄκρων πρὸς νεόδμητον νέκυν
ροϊζηδὸν ἐκβράσασα κύμβαχον δέμας: (v. 66)
πόθῳ δὲ τοῦ θανόντος ἠγκιστρωμένη,
ψυχὴν περὶ σπαίροντι φουσήσει νεκρῶ.

v. 75

στένω σε, πάτρα, καὶ τάφους Ἀτλαντίδος
δύπτου κέλωρος, ὅς ποτ' ἐν ῥαπτῶ κύτει,
ὅποια πορκὸς Ἰστριεὺς τετρασκελής,
ἀσκῶ μονήρης ἀμφελυτρώσας δέμας, (v. 75)
Ῥειθυμνιάτης κέπφος ὡς ἐνήξατο,

¹⁵ Giangrande (1967: 85-97).

Ζήρυνθον ἄντρον τῆς κυνοσφαγοῦς θεᾶς
λιπῶν ἐρυμνὸν κτίσμα Κυρβάντων Σάον,

v. 160

ὄν δὴ δις ἠβήσαντα καὶ βαρὺν πόθον
φυγόντα Ναυμέδοντος ἀρπακτήριον
ἔστειλ' Ἐρεχθεὺς εἰς Λετριναίους γύας
λευρὰν ἀλετρεύσοντα Μόλπιδος πέτρων,
τοῦ Ζηνὶ δαιτρευθέντος Ὀμβρίῳ **δέμας**, (v. 160)
γαμβροκτόνον ῥαίσοντα πενθεροφθόροις
βουλαῖς ἀνάγνοις, ἃς ὁ Καδμίλου γόνος
ἤρτυσε. τὸν δὲ λοῖσθον ἐκπιῶν σκύφον

v. 266

Ἐκεῖνό σ', ὦ τάλαινα καρδία, κακὸν
ἐκεῖνο δάψει πημάτων ὑπέρτατον,
εὐτ' ἂν λαβράζων περκνὸς αἰχμητῆς χάρων,
πτεροῖσι χέρσον αἰετὸς διαγράφων
ῥαιβῶ τυπωτὴν τόρμαν ἀγκύλη βάσει,
κλάζων τ' ἄμικτον στόματι ῥιγίστην βοήν,
τὸν φίλτατόν σου τῶν ἀγαστόρων τροφῖν
Πτώου τε πατρός ἀρπάσας μετάρσιον,
ὄνυξι γαμφηλαῖσι θ' αἰμάσσω **δέμας**, (v. 266)
ἔγχωρα τίφη καὶ πέδον χραίνη φόνω,
λευρᾶς βοώτης γατομῶν δι' αὔλακος.

v. 487

Ὁ δεύτερος δὲ νῆσον ἀγρότης μολῶν,
χερσαῖος αὐτόδαιτος ἐγγόνων δρυὸς
λυκαινομόρφων Νυκτίμου κρεανόμων,
τῶν πρόσθε μήνης φηγίνων πύρνων ὀχὴν
σπληδῶ κατ' ἄκρον χεῖμα θαλψάντων πυρός,
χαλκωρυχήσει καὶ τὸν ἐκ βόθρου σπάσει
βῶλον, δικέλλη πᾶν μεταλλεύων γνύθος.
οὐ φῖτυν ἠνάριξεν Οἰταῖος στόνυξ,
βουβῶνος ἐν τόρμαισι θρυλίξας **δέμας**. (v. 487)

v. 689

ὄθεν Γιγάντων νῆσος ἢ μετάφρενον
θλάσασα καὶ Τυφῶνος ἀγρίου **δέμας** (v. 689)
690φλογμῶ ζέουσα δέξεται μονόστολον,
ἐν ἣ πιθήκων πάλμυς ἀφθίτων γένος
δύσμορφον εἰς κηκασμὸν ὤκισεν τόσων,
οἱ μῶλον ὠρόθυναν ἐκγόνοις Κρόνου.

És evident que el TLG ens pot ajudar a aclarir la situació a Homer, i un cas de *δέμας* com a complement directe es troba al fr. 14 de Xenòfanes. No tenim en

compte quan δέμας equival a un adverbí comparatiu, com a Il. XI, 596, XIII 673, XVII 366, XVIII 1. Diríem, doncs, que aquest ús no apareix mai a Licòfron.¹⁶

Altres exemples de repetició, en pocs versos de diferència, són εὐνάσει (v. 567) i εὐνάζων (v. 570), σπάσας (v. 476), en posició final de vers, i σπάσει (v. 484), també en posició final, i altres exemples, com ara, ποτῶν (v. 425) en posició final, i ποτῶν v.489, en posició final, i ἦμος (v. 437) i ἦμος (v. 459), ο βέ χοιράδων (v. 373) i χοιράδων (v. 389), en la mateixa posició mètrica, entre d'altres.

εὐνάσει (v. 567) i εὐνάζων (v. 570)

καὶ τῶν μὲν ἡμῖν εὐνάσει δαίμων δόρου,
βαιόν τι μῆχαρ ἐν κακοῖς δωρούμενος.
ἄλλων δ' ἄπλατον χειρὶ κινήσει νέφος,
ῶν οὐδ' ὁ Ῥοιοῦς ἴνις εὐνάζων μένος
σχίσει, τὸν ἐννέωρον ἐν νήσῳ χρόνον
μίμνειν ἀνώγων, θεσφάτοις πεπεισμένους,

σπάσας (v. 476) i σπάσει (v. 484)

ὁ δ' ἀντὶ πιποῦς σκορπίον λαίμῳ σπάσας
Φόρκῳ κακῆς ὠδίνος ἔκλαυσεν βάρος,
χρηζῶν πυθέσθαι πημάτων ξυμβουλίαν.
Ὁ δεύτερος δὲ νῆσον ἀγρότης μολών,
χερσαῖος αὐτόδαιτος ἐγγόνων δρυὸς
λυκαινομόρφων Νυκτίμου κρεανόμων,
τῶν πρόσθε μήνης φηγίνων πύρνων ὀχὴν
σπληδῶ κατ' ἄκρον χεῖμα θαψάντων πυρός,
χαλκωρυχήσει καὶ τὸν ἐκ βόθρου σπάσει
βῶλον, δικέλλη πᾶν μεταλλεύων γνύθος.

ποτῶν (v. 425) i ποτῶν (v. 489)

Τρισσοὺς δὲ ταρχύσουσι Κερκάφου νάπαι
Ἄλεντος οὐκ ἄπωθε καύηκας ποτῶν:
τὸν μὲν, Μολοσσοῦ Κυπέως Κοίτου κύκνον,
σοὺς παραπλαγχθέντα θηλείας τόκων,
[...]

οὐ φῖτυν ἠνάριξεν Οἰταῖος στόνουξ,
βουβῶνος ἐν τόρμαισι θρυλίξας δέμας.
ἔγνω δ' ὁ τλήμων σὺν κακῶ μαθῶν ἔπος,
ὡς πολλὰ χεῖλεος καὶ δεπαστραίων ποτῶν
μέσῳ κυλίνδει μοῖρα παμμήστῳ βροτῶν.

¹⁶ Agraeixo al professors J. Redondo i M. Camps, les seves indicacions i reflexions al respecte, primer en ocasió d'un curs d'estiu a Lleida i, després, *per litteras*.

ἦμος (v. 437) i ἦμος (v. 459)

ὄν Γογγυλάτης εἶλε Βουλαῖος Μυλεύς,
ἀγηλάτῳ μάλιστα συνθραύσας κάρα,
ἦμος ξυναίμους πατρὸς αἰ Νυκτὸς κόραι
πρὸς αὐτοφόντην στρῆνον ὤπλισαν μόρου.
[...]

μίαν πρὸς Ἄιδην καὶ φθιτοὺς πεπαμένον
κέλευθον, ἦν γωρυτὸς ἔκρουσε Σκύθης,
ἦμος καταίθων θύσλα Κωμύρῳ λέων
σφῶ πατρὶ λάσκει τὰς ἐπηκόους λιτάς,
σκύμνον παρ' ἀγκάλαισιν αἶτα βράσας.

χοιράδων (v. 373) i χοιράδων (v. 389)

Ὀφέλτα καὶ μύχουρε **χοιράδων** Ζάραξ
σπίλοι τε καὶ Τρυχάντα καὶ τραχὺς Νέδων
καὶ πάντα Διοφωσσοῖο καὶ Διακρίων
γωλειὰ καὶ Φόρκυνος οἰκητήριον,
[...]

ὅταν καρηβαρεῦντας ἐκ μέθης ἄγων
λαμπτήρα φαίνη τὸν ποδηγέτην σκότου
σίντης, ἀγρύπνῳ προσκαθήμενος τέχνη.
τὸν δ' οἶα δύπτην κηρύλον διὰ στενοῦ
αὐλῶνος οἶσει κῦμα γυμνήτην φάγρον,
διπλῶν μεταξὺ **χοιράδων** σαρούμενον.

També podríem citar dos exemples finals que palesen canvis lleus, potser en formes verbals o *cum variatione*:

κρύψει: amagarà (vv. 399 y 420), o bé, ἔκρουσε: v. 458 (una altra forma verbal, però que apareix poc després en el poema).

ἐκβεβρασμένων νεκρῶν («de morts batzegats» v. 377) i ἐκβεβρασμένον νέκυν («cadàver glaçat», v. 396), on hi juga amb el mot νεκρῶν i νέκυν.

σκέπας («port», v. 736 i en posició final, mentre σκέπας (v. 768), també en posició final («port»).

πόντιον [...] σκέπας (v. 793) (recer marí), amb un significat semblant de «port» o «recer», però acompanyat de πόντιον, «marí», amb la qual cosa hi trobem una certa *variatio* cercada.

Una de les perspectives d'anàlisi més modernes, anomenada la «referencialitat tradicional» defensa que és en l'èpica mateixa, és a dir, en els elements tradicionals (escenes i expressions formulars, patrons narratius, etc.) i en les connotacions que aquests elements tenen vinculades i associades, on cal anar a cercar el lloc i el punt de referència on anar a pouar les al·lusions referencials i els valors immanents tradicionals dins del marc comú de l'oralitat.

Altres teories, a banda de la de la referencialitat, les següents: la interformularitat, la hipertextualitat o l'art al·lusiva.¹⁷

Doncs bé, la clau interpretativa més plausible al meu entendre, i per la qual hores d'ara em decanto, dins del sempitern seguiment d'Homer per part de Licòfron, és la del recurs a l'oralitat i de la *formulaic repetition* (cf. G. Nagy, «Poetics of Repetition in Homer», article que fou originàriament publicat l'any 2004 dins el *Greek Ritual Poetics*).¹⁸ Doncs bé, la idea del professor de clàssiques de la Universitat de Harvard, especialista en Homer i en la poesia grega arcaica, és que la repetició a la poesia homèrica, curt i ras, és «a matter of performance, not only composition», i que aquesta observació s'aplica al fenomen homèric de les «repeated utterances».

De fet, paga la pena remarcar que el text dels poemes d'Homer, això és, la *Iliada* i l'*Odissea*, es deriva d'un sistema que necessita ser distingit del text mateix, o, per dir-ho d'una altra manera, de la tradició textual homèrica que els editors van intentar reconstruir com un únic text homèric. El text d'Homer és només la superfície, *the surface*, i sota aquesta superfície es troba el sistema que és la poesia homèrica, que cal analitzar en termes propis, com a sistema.

I el mateix Kierkegaard, en la seva *Repetition* (1843),¹⁹ ja va furnir una idea molt interessant a l'entorn de la «dialèctica de la repetició» i que la repetició sigui sempre alguna cosa nova, que no em puc deixar de citar perquè vesa llum fins i tot per al mateix Licòfron i per al cas que ens ocupa de les repeticions intencionades en el text de l'*Alexandra*:

The dialectic of repetition is easy, for that which is repeated has been otherwise it could not be repeated — but the very fact that it has been makes the repetition into something new. La dialèctica de la repetició és fàcil, perquè el que es repeteix ho ha estat —si no es pot repetir—, però el mateix fet que ho hagi estat fa que la repetició sigui alguna cosa nova.

J. Alsina ja va esmerçar un interessant article a les repeticions a Homer, que va intitular justament «En torno a las repeticiones homéricas».²⁰ Però només cal fer un experiment efectiu per capir la desproporció d'estudis. En efecte, fent una

¹⁷ Podríem tenir presents les propostes comparatistes de J. Miles Foley i en l'aplicació d'A. Kelly (comentaris referencials). Es tracta, al capdavall, de relacionar el text homèric amb les entrades del lèxic d'elements tradicionals, com fa R. Aluja en la seva tesi doctoral inèdita «Comentari referencial al cant XI de l'*Odissea*: Un estudi de l'estètica de la poesia oral a partir de la teoria de la referencialitat tradicional», llegida el 08/01/2018: <https://www.tdx.cat/handle/10803/458997#page=1>. D'aquest treball, entre d'altres, manllevem aquestes idees en una aplicació concreta de l'aplicació de la referencialitat tradicional i del que significa analitzar una llista dels passatges de l'èpica grega d'època arcaica en què apareix un element concret i, de l'altra, de l'anàlisi del seu valor immanent i del seu ús particular en els passatges analitzats.

¹⁸ Nagy (2004: 139-148).

¹⁹ Cf. Kierkegaard (1983: 149). Vegeu també Nagy (1996: 52) com una aplicació d'aquesta idea de Kierkegaard a la poètica oral.

²⁰ Alsina (1965: 27-34), en el número del *Butlletí* que recull les Actes del III Congrés de la *Société Roncesvals*, congrés que es va celebrar el 1964.

ràpida cerca per internet dels mots «repeticions en Homer» o «repeticions lèxiques en Homer» treu a la llum una profusió d'articles i de llibres ben evident. No pas així esdevé amb Licòfron, on no trobem res en aquest sentit.

Un altre viarany interpretatiu, gens menyspreable i potser complementari a l'anterior, és el de la tant citada i debatuda «associació d'idees» com a principi de composició a Homer. De fet, fou W. J. Verdenius qui en va parlar més abastament. Vet ací, doncs, com comença el seu article l'article a propòsit del *jeu des associations*²¹ i on s'hi fa esment de la «lleï de l'afinitat» i dels moments imprevistos en què els sons donen naixement a un motiu que s'allunya de l'esquema inicial:

En écoutant de la musique, j'ai souvent l'impression que deux forces surtout en déterminent la composition: d'une part l'effort de construction, d'autre part le livre jeu des associations. À un moment presque imprévu, le courant des sons peut donner naissance à un motif qui se détache un peu du schéma.

I més endavant Verdenius assenyala²² també el que vol evidenciar amb alguns exemples:

L'auteur remarque qu'Homère, sous l'influence de "la loi de l'affinité", a l'habitude "d'inventer de proche en proche", de sorte que souvent "un mot suffit pour faire dévier le poète.

En conclusió, seria molt agosarat per part nostra que ens referíssim a les repeticions a Licòfron amb els mateixos termes que a la poesia homèrica i a l'oralitat (*formulaic repetition*). Amb tot, pensem que s'escau més l'al·lusió a l'«associació d'idees» (*jeu des associations*) com a principi de composició a Homer, Hesíode, Teògnis i també a Licòfron, sempre i quan aixopluguem aquesta hipòtesi sota el paraigües de l'«art al·lusiva» de Giangrande, sense menystenir una idea clau que a voltes negligim, això és, que en la *maniera* poètica del poeta de Calcis hi podem trobar altres intencions de caire textual i molt menys formulars i pertanyents a l'oralitat, atès que la seva poesia és llibresca i alexandrina.

BIBLIOGRAFÍA

ALUJA, R. (2018), *Comentari referencial al cant XI de l'Odissea: Un estudi de l'estètica de la poesia oral a partir de la teoria de la referencialitat tradicional*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat de Barcelona. Disponible a: <<https://www.tdx.cat/handle/10803/458997#page=1>>.

ALSINA, J. (1965), «En torno a las repeticiones homéricas», *BRABL*, 31, 27-34.

CHAUVIN, C. I CUSSET, CHR. (2008), *Lycophron, Alexandra*, Paris, L'Harmattan.

CLÚA, J. A. (1996), *Licòfron de Calcis. Alexandra*, Barcelona, F. Bernat Metge.

²¹ Verdenius (1960: 347).

²² Verdenius (1960: 345-361, esp. 347).

- CLÚA, J. A. (1997), «Notas críticas al texto de la Alejandra de Licofrón», *Emerita*, 65(1), 57-63.
- CLÚA, J. A. (2000), «Lycophronea», a *Actas del X Congreso Español de Estudios Clásicos I*, Barrios Castro, M. J. i Crespo, E. (coords.), Sociedad Española de Estudios Clásicos, Madrid, 357-362.
- CLÚA, J. A. (2003), «Poética e innovación en la Alejandra de Licofrón: tò skoteinón», *AEF*, 26, 43-56.
- CLÚA, J. A. (2009), «Lambin, Gérard, *L'Alexandra de Lycophron. Étude et traduction*» (ressenya), *Emerita*, 77(1), 168-171.
- CLÚA, J. A. (2016), «Adnotationes variae sobre los elementos paratextuales en la Alejandra de Licofrón», a *Fronteras entre el verso y la prosa en la literatura helenística y helenístico-romana, Homenaje al Prof. J. G. Montes Cala*, Montes Cala, J. G., Gallé, R. J., Sánchez Ortiz de Landaluce, M. i Silva Sánchez, T. (eds.), Bari, Levante Editori, 329-341.
- FUSILLO, M., HURST, A. I PADUANO, G. (1991), *Licofrone, Alessandra*, Milà, Guerini e Associati.
- GIANGRANDE, C. (1967), «Art allusiva and Alexandrian epic poetry», *CQ*, XVII, 85-97.
- GIGANTE LANZARA, V. (2000), *Licofrone. Alessandra*, Milà, BUR.
- GUILLEUX, N. (2009), «La fabrique des hapax et des prôton legómena dans l'Alexandra, entre connivence et cryptage», a *Lycophron: éclats d'obscurité*, Cusset, Chr. i Prioux, É. (eds.), Saint-Étienne, Publications de l'Université de Saint-Étienne, 221-236.
- HORNBLOWER, S. (2015), *Lykophron. Alexandra. Greek text, Translation, Commentary, and Introduction*, Oxford-New York, Oxford University Press.
- HURST, A. (1995), «Lycophron: la condensation du sens, le comique et l'Alexandra», a *Le rire des anciens, Actes du colloque International*, Trédé, M. i Hoffmann, Ph., Université de Rouen, École Normale Supérieure, 11-13 gener de 1995, Paris, Presses de l'École normale supérieure, 177-187.
- HURST, A. I KOLDE, A. (2008), *Lycophron. Alexandra*, Paris, Les Belles Lettres.
- KIERKEGAARD, S. (1983), *Fear and Trembling, Repetition*, Princeton, Princeton University Press. (trad. de Hong, H. V. i Hong, E. H.).
- LAMBIN, G. (2005), *L'Alexandra de Lycophron. Étude et traduction*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, Collection Interférences.
- NAGY, G. (1996), *Poetry as Performance: Homer and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press.
- VERDENIUS, W. J. (1960), «L yassociation des idées comme principe de composition dans Homère, Hésiode, Théognis», *Revue des Études Grecques*, 73, 345-361.
- VON HOLZINGER, G. (1895), *Lykophron's Alexandra*, Leipzig, Teubner.